

DOSTONLARDA SHOIR ESTETIK IDEALINING IFODALANISHI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i06.026>

Doshanova Guljahon Ismailovna
guljaxandoshanov@gmail.com
Qoraqalpoq davlat universiteti

Annotatsiya: Maqolada ijodkor qalamiga mansub dostonlarda estetik ideal masalasining ifodalanishi, zamon va makon borasidagi dunyoqarashi, ajdodlarimiz xotirasi va ularga bo'lgan hurmatining badiiy xususiyatlari tahlilga tortilgan. Sirojiddin Sayyid dostonlarida epik tasvirning lirik kechinma bilan uyg'unlashish holatlari va adibning ruhiy sarzanishlarini tahlil qilishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: she'riyat, estetik tafakkur, manzuma, faxriya, an'ana, badiiy tafakkur

EXPRESSION OF THE POET'S AESTHETIC IDEAL IN EPISTLES

Doshanova Guljahon Ismailovna
guljakhandoshanov@gmail.com
Karakalpak State University

Abstract: The article analyzes the expression of the aesthetic ideal in the poems of the creator, his worldview on time and space, the memory of our ancestors and the artistic expression of respect for them in a unique way.

Keywords: poetry, aesthetic thought, verse, honor, tradition, faxriya, manzuma, artistic thgout

Kirish. Adabiyot taraqqiy etib boruvchi estetik hodisa sifatida tabiat, jamiyat, hayot va inson ruhiy olamining turli murakkab qatlamlariga kirib boradi. Adabiy jarayon esa ijtimoiy shartlilik, o'zgaruvchan va turg'un tamoyillar va adabiy an'analar zaminida rivojlanib boradi. Badiiy adabiyot tabiati uchun xos bu vazifani amalga oshirishda estetik ideal tamoyillari muhim ahamiyatga ega.

Estetik ideal, uning tarkibiy qismi sanalgan estetik konsepsiya va nuqtai nazar, badiiy uslubi shakllangan ko'pgina yozuvchilar qatorida, Sirojiddin Sayyid ijodiy faoliyatida ham betakror xislatlari bilan ko'zga tashlanadi. Avvalo, ijodkor yaratgan barcha asarlar, jumladan, she'rlarida va dostonlarida estetik ideal mazmunan va mohiyatan tubdan o'zgarganida, binobarin, an'anaviy realizm tamoyillari orqali namoyon bo'lganida ko'rinadi.

Adib she'riyatida va dostonlarida estetik idealini badiiy islohlari asosida qayta shakllantirdi, estetik ideal obrazlar xarakteri va ruhiyatida, tabiat tasvirida falsafiy, ijtimoiy, ma'naviy-axloqiy muammolar yechimiga tegishli maqsad va muddaolari, shuningdek, ezigulikni tarannum etuvchi konsepsiyasini obrazlar zimmasiga yuklash orqali so'z san'atining yangicha qirralarini ochishga muvaffaq bo'lgan.

Metodlar. Ijodiy jarayon mohiyatining diqqatga loyiq evolyusion bosqichlarini umumlashtirib ifoda etuvchi muhim kategoriya bo'lgan estetik ideal, uning muhim halqalari sanalgan estetik nuqtai nazar va konsepsiya Sirojiddin Sayyid ijodi mumtoz va milliy adabiyot, jahon adabiyoti rivojlantirgan tamoyillardan oziqlanib shakllanishiga turtki berib keldi. Estetik ideal, shuning bilan birga, uning mantiqiy asoslarini targ'ib qiladigan kuch sifatida maydonga chiqadigan badiiy g'oyalar tizimi alohida mohiyat kasb etishini ta'minladi, natijada yangicha badiiy-estetik shakl va mazmun kasb etayotgan adib ijodi o'zgacha falsafiy me'yorlar doirasida, real voqelikni talqin qilish barobarida, noreal voqelik bilan ham aloqaga kirishdi, alal-oqibat bu holat, ya'ni olam va odam hayotiga xos yaxshilik va yomonlik, haqiqat va uydurma, adolat va nohaqlik, sadoqat va xiyonat, tantilik va nomardlik kabi estetik tushunchalarning noma'lum qirralarini kashf etish ko'nikmasini zaruratga aylantirdi.

Badiiy kashfiyotlar tug'ilishi bilan bog'liq murakkab ijodiy jarayonda shoir muayyan asarning ko'tarinki estetik xislatini kuchaytirish niyatida muhim komponent hisoblangan pafosga me'yorida murojaat qiladi, ya'ni lirik kechinmaning emotsional asoslarini mustahkamlash uchun alohida izlanish jarayonini kechiradi, natijada badiiy-estetik va falsafiy mushhodalar va dunyoviy hamda ruhoniylar qarashlari bilan ehtirolari, kechinmalari va og'riqlari birlashib ketadi, zero shu tutashuv orqali muayyan asari botini va zohirida mujassam bo'lgan estetik idealni ilg'ab olamiz.

Pafos xususiyatlarini badiiylik mezonlari bilan uyg'unlashtirish jarayonida esa adib qobiliyati, mahorati va estetik ideali dialektik mazmun kasb etuvchi psixologik davomiylik kategoriyasi asosida qayta-qayta sinovdan o'tadi, binobarin, estetik ideal, nuqtai nazar va konsepsiya ko'lamini tasavvur qilish, his-hayajonga berilish, soddalik va murakkablik o'rtasida ruhiylar esankirash, mahoratni bir bosqichdan ikkinchi bosqichga o'tkazish, badiiy shaklning zaruriylar qiyofasini yaratishga sarf etish orqali muttasil bir xil qiyonoq hamda zavqu shavqqa chulg'anish shoir tafakkuri va dunyoqarashida ro'y beradigan aqliylar-hissiy tug'yonlar bilan omuxta holda kechadi.

Ijtimoiylar voqea-hodisalarni, idrok qilish hamda qalb sarzanishlarini yoki hayotiy haqiqatni badiiy haqiqatga aylantirish jarayoni ijodkorning tafakkur va ko'ngil prizmasi orqali o'tadi, muhimi, shu hodisada *so'z san'atining estetik va ijtimoiylar vazifasi mavjud ekani, uni xususiy ehtiyojlar darajasiga tushirib qo'yish mumkin emasligi*, bunday qilish faqat bir yoqlamalilik keltirib chiqarishi masalasi yaqqol gavalanadi. Adib murakkab falsafiy-badiiy xususiyatlari bilan alohida ajralib turadigan bu masala mohiyatini ham tafakkur va ko'ngil prizmasida qayta muhokama

qilib pishitadi, badiiy ijod markazida avvalambor inson va uning taqdiri turishini nazarda tutgan holda, insonparvarlik g'oyasini oliy darajali g'oya sifatida yuqori baholaydi, *insonparvarlikning avvali fikrparvarlik va g'oyaparvardlikda ekanini, shu tuyg'ularni umuminsoniy fazilatlar maqomiga qadar yuksaltirishga erishilgan taqdiridagina yorug' dunyoni asrab qolish imkoni topilishini ta'kidlaydi* va bu maslak adib estetik idealida moddiy va ruhoniylar dunyo hamda murakkab mavjudot bo'lgan insonning barcha zamonlarda birdek dolzarb va tashvishli hisoblangan turli muammolarini qamrab oladigan yetakchi tamoyilga aylanadi.

Natijalar. Badiiy so'z san'atining badiiy-estetik tamoyillari bilan ijtimoiy hayot munosabatlari miqyosini belgilashda ikkinchi muhim uzviy jihatni e'tibordan soqit qilmaslik lozim. Gap shundaki, badiiy-estetik qonuniyatlar jamiyat hayotining turli ko'rinishlariga to'lasincha suyanib yashamaydi, hatto ular *jamiyat taqozo etgan ijtimoiy tizimda bir qism ham bo'lmasligi mumkin, ya'ni ular muayyan badiiy obraz namoyon etadigan badiiy-estetik va g'oyaviy xususiyatlar mohiyatini ifodalagani sababligina ijtimoiy jabhalar bilan aloqaga kirishadi*^[3] va tegishli o'rinlarda ijtimoiy hayot negiziga daxldor estetik elementlardan oziqlanish hamda o'sha elementlar orqali muhim psixologik taranglik yaratishga moyil bo'lishadi, psixologik taranglik esa, pafosni kuchaytirish bilan birga, hayotiy va badiiy haqiqat uzviyligini ta'minlaydi.

Shubhasiz, zamiriga vaqt kategoriyasi mag'zini singdirgan zamon va makonga tegishli bo'lgan adib dunyoqarashi, ya'ni turli badiiy g'oyalardan iborat estetik ideali, estetik nuqtai nazar va konsepsiyasi, avvalo, g'oyaviy-badiiy va uslubiy jihatdan o'zaro uyg'unlik kasb etgan ijodi shakli va mazmuniga xos badiiy-estetik xususiyatlar orqali anglanadi. Muhimi, ko'pgina she'rlarining falsafiy qatlamlari zamirida badiiy umumlashmalar, shakl bilan mazmunga sayqal beradigan badiiy g'oyalar tizimi harakatda bo'ladi. Badiiy jihatdan baquvvat "Tanazzul yoxud bir begonaning iztiroblari", "So'z hijroni", "Yuz oh, Zahiriddin Muhammad Bobur"da psixologik kechinmalar, olis moziy hodisalari botinidagi zamonaviy muammolarga uyg'un ruhni liro-epik tasvirda ravshan ifodalashi barobarida, tarixiy saboqlar hech qachon eskirmasligi va boqiy bo'lib qolishini ifodalovchi estetik idealga evriladi, alal-oqibat bu ideal bag'ridan realistik xarakter kasb etuvchi hamda tarixiy saboqlardan ibrat olishga undovchi haqqoniyat konsepsiyasi bo'y beradi. Adib bir toifa she'rlarida badiiy va majoziy obrazlarni ko'ngil iqlimida muttasil junbushga keladigan, muayyan ijtimoiy vaziyatni g'ussali va hazin pafosga yo'g'iradigan hissiy tebranishlar girdobiga tashlaydi.

Yana bir qator she'rlarida poetik o'ychanlik va falsafiy teranlik tamoyillarini namoyon etadi, masalan, "Vatan uchun, millat uchun, xalq uchun", "Vatanni sevish kerak", "Kim tilni bilur-elni bilur" kabi she'rlarida umummilliy va umumbashariy maqsadlar tarannum etilgan.

Shoirning tadrijiy takomillashuv tamoyillaridan oziqlangan ijodiyotida avvalo, moddiy va ruhoniyl borliqning falsafiy mohiyatini teran va yangicha idrok etish xususiyatlarini mujassam etish barobarida, inson - tabiat - jamiyat atalmish uch qutbning mohiyatini ifodalovchi badiiy g'oyalar tizimi aks etadi.

Munozara. Tafakkurini ijtimoiy hayotning ma'naviy-ma'rifiy va axloqiy ko'lamdorligini izohlovchi mantiqiy omillar asosida belgilab olgan shoir manzuma, faxriya va dostonlarida falsafiy-ijtimoiy va badiiy g'oyalar hamda emotsional faktorlar, zero hayotiy pafos imkoniyatlari bilan qurollangan novator san'atkorlar sifatida fikrlaydi. Pirovard natijada moddiy va ruhoniyl borliqni kechinma-tuyg'ular vositasida ayricha idrok etish, tabiat va jamiyatdan olgan taassurotlarini teran tahlil qilish ko'nikmasini chuqurlashtirish, badiiy g'oya va mavzular doirasini kengaytirishga erishdi.

Muhimi shundaki, adib estetik ideali "Xamsa hayratlari", "Yuz oh, Zahriddin Muhammad Bobur" kabi asarlari qurilishida gavdalangan estetik konsepsiya, nuqtai nazar va badiiy g'oyalarni, mustahkam halqalardan iborat zanjir taxlit, haqqoniyat va mutanosiblik, e'tiqod va go'zallik, tarixiylik tizimida liro epik tasvirda birlashtiradi. Adib nuqtai nazariga xos sinchkovlik va bedorlik, badiiy-estetik mohiyatni ichkaridan yorituvchi omil vazifasini o'taydi, dostonlar mag'ziga singdirilgan ma'rfatparvarlik, insonparvarlik, vatanparvarlik, ezgulik boqiy mulk ekanligini anglatuvchi tushunchalar zalvarli estetik ideal qiyofasiga kirgani sababli dilni larzaga soladi. Shoir qalamiga mansub quyidagi satrlarda biz ijodkor estetik tafakkurining nihoyatda boy va kengligini his qilamiz:

Qismat qattiq, alam bisyor, el g'ofil,
Bu dunyoda bormibir dilxoh, Bobur?
Umri otda o'tgan buyuk musofir,
Davlat nadir asli, nadir joh, Bobur,
Shoirliqi shohligidun ulug'roq,
Shohligi ham she'riday ogoh, Bobur.

dostonda o'ziga xos ifoda yo'sini, o'zgacha uslub, shoh va shoir Bobur bobomizning ko'ngil kechinma va iztiroblarini yoritib bera olganligi bilan diqqat va e'tiborga molikdir.

Darhaqiqat, shoir yaratgan dostonlar bugungi o'zbek va jahon adabiyotida alohida badiiy-estetik mavqe egallaydi va shu orqali badiiy-estetik tarafakkurimiz ravnaqiga munosib hissa qo'shgani, badiiy-estetik qirralarini ochishga sezilarli ta'sir o'tkazgani ko'zga tashlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. D.Quronov, S.Mamajanov, Sheraliyeva. Adabiyotshunoslik lugati. Toshkent, Akademyashr, - B.106

2. Sirojiddin Sayyid. Vaqt haykali. Toshkent, G. Gulom: 2023
3. Sirojiddin Sayyid. Yuz oh, Zahiriddin Muhammad Bobur.. -Toshkent: "Adabiyot", 2023
4. Дошанова Г.(2024). Ҳозирги ўзбек шеърлятида кичик лирик шакллар такомили. Тошкент: Firdavs-shoh nashriyoti